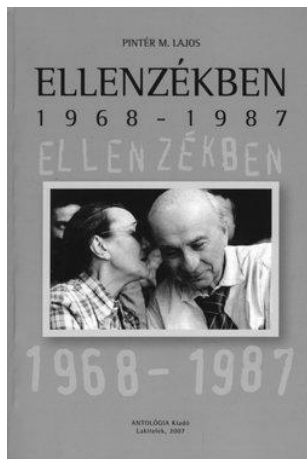

Ellenzékben?

PINTÉR M. LAJOS: ELLENZÉKBEN

**Antológia Kiadó
Lakitelek, 2007
2375 Ft**

Nemrég egy szegedi középiskolában, magyar irodalom órán a 19. századi magyar költészet tárgyalása közben az egyik tanuló kérdéssel fordult az ott jelenlévő pedagógushoz. „Tanárnő – szólt a nebuló –, régen olyan sok költő és író élt. Ezek ma már mind kihaltak, ugye?” Valóban a történelmi régmúlt rejtélyei felé fordulunk, amikor az *Ellenzékben* lapjait olvassuk? Pintér M. Lajos monográfiájában átfogó képet rajzol olvasóinak a népi-nemzeti ellenzék történetéről az 1960-as évek végétől az 1987-es lakiteleki tanácskozásig. Könyve az első összefoglaló munka, amely a népi ellenzék kialakulását, követeléseit, hatalomhoz, illetve a polgári radikális („demokratikus”) ellenzékhez való viszonyát tárgyalja. A szerző forrásai között megtaláljuk a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) anyagait, a népi ellenzék tagjainak, illetve politikai szövetségeseiknek visszaemlékezéseit, írásait és beszédeit, naplóit, valamint a velük készített interjúkat is. A korabeli folyóiratok és napilapok mellett a szerző gyakran merít Csizmadia Ervin, Görömbei András, Huszár Tibor és Révész Sándor munkáiból is.

Milyennek látja Pintér M. Lajos a népi nemzeti ellenzék történetét? A gyökerek (a polgári radikális ellenzékhez hasonlóan) az 1960-as évek végéig nyúlnak vissza. Kiss Ferenc irodalomtörténész körül szerveződött az a baráti társaság, amelynek ironikusan a „Nagy Népi Hurál” nevet adták, s amelyben egyre gyakrabban vitatták meg a nemzet sorskérdéseit, mindenekelőtt a határon túli magyar nemzeti kisebbségek ügyét. Czine Mihály, Csoóri Sándor, Für Lajos, Száraz György, Bíró Zoltán, Kósa László, Kiss Gy. Csaba, Bakos István és Varga Lajos Márton mellett Kormos István és Nagy László, valamint a „Hetek” és a „Kilencek” nevű költői csoportok tagjai is gyakran feltűntek az Andrássy úti „Ádám” sörözőben tartott összejöveteleken.

A csoportosulásnak a 70-es évek elején még nem volt kapcsolata a politikai vezetéssel – állapítja meg szerzőnk –, bár Illyés Gyulára ez a megállapítás véleményem szerint nem érvényes. Kérdés persze, s a kötet olvasása után is az, hogy Illyés milyen viszonyban volt a szerveződő népi-nemzeti csoporttal. A publikációs tevékenység összehangolását, valamint a nyilvánosság elérését is megkönnyítették azok a vidéki folyóiratok, amelyek vállalták ennek a baráti társaságból kinövő körhöz tartozó értelmiségiek írásainak a megjelentetését. A folyóiratok közül legfontosabb szövetségessé éppen a szegedi *Tiszatáj* vált, amely-

nek szerkesztője, Ilia Mihály és helyettese, Annus József többször is részt vettek a Hurál ülésein. A *Tiszatáj* mellett az *Alföld*, a *Forrás*, a *Jelenkor* és az *Új Forrás* is közölt írásokat a népi-nemzeti csoport tagjaitól. Aczél György, az MSZMP Központi Bizottságának (KB) titkára nem nézte jó szemmel Ilia tevékenységét, s noha időközben maga is hátrább szorult a szocialista ranglétrán, 1974-ben egy Balogh Edgár cikk letiltása kapcsán Ilia Mihály lemondott a főszerkesztői tisztségről. Pintér M. Lajos helyesen mutat rá munkájában, hogy a hatalom nem járt jól a váltással, hiszen az új főszerkesztő, Vörös László igyekezett továbbvinni a lap megkezdett irányvonalát.

Szerzőnk az eddig megjelent feldolgozásokkal összhangban emeli ki Illyés Gyula *Válasz Herdernek és Adynak* című esszéjének megjelenését 1977–1978 fordulóján, majd Illyés esszékötetének betiltását, ami egyértelműen jelezte, hogy Aczél és az írófejedelem, illetve a népi-nemzeti csoport viszonya elmérgesedett. A népiek ekkoriban kötnek szövetséget Pozsgay Imrével, az MSZMP reformokra hajló politikusával. A feszültségek további kitápnítható következménye volt Bíró Zoltán eltávolítása a minisztériumból. A hatalom képviselőinek is megvoltak a maguk problémái. Aczél György, amint szerzőnk nagyon helyesen érzékelteti, rettegett attól, hogy a népi-nemzeti és a polgári radikális ellenzék összefoghat, ezért egyre nagyobb erőfeszítéseket tett a feltételezhetően bekövetkező együttműködés megakadályozására.

1979-ben rendezték meg Lakiteleken, a helybeli művelődési házban a fiatal írók találkozóját. A házigazda Lezsák Sándornak Bíró Zoltán segített a szervezésben, s a korszerű nemzeti önismeret témakörében zajló tanácskozást Illyés Gyula is megtisztelte részvételével. A találkozó ugyan nem volt a népi-nemzeti értelmiség belügye de témaválasztásával, valamint az ott elhangzott előadásokkal fontos szerepe volt annak fejlődésében. Ekkor merült fel egy olyan alapítvány létrehozásának a terve (Bethlen Gábor Alapítvány), amely a határon túli magyarok támogatását vállalta volna.

A polgári radikális („demokratikus”) ellenzék nyílt színre lépése 1977-ben felvetette a kérdést, vajon nem lehetne-e együttműködni velük az MSZMP keményvonalasaival szembeni küzdelemben. Néhány ígéretes kezdeményezés, mindenekelőtt a Bibó-émlékkönyv, illetve a meglévő személyes kapcsolatok (Donáth Ferenc, Csoóri Sándor, Konrád György stb.) dacára az együttműködés végül nem állta ki az idők próbáját. Bibó István személyisége és életműve alkalmas volt a különböző indíttatású ellenzéki csoportok összekovácslására, az 1867-es kiegyezést elítélő (a modern történettudomány álláspontjával nehezen összhangba hozható) véleménye pedig lehetőséget kínált a Kádár-féle „kiegyezés” bírálataira. A népi és urbánus csoportok végleges szakításáig még további tíz év telt el. A hatalom idegességét jelezte, hogy előadásokat tiltottak be, sőt Csoóri egy írását, amely a létező szocializmust kritizálta, nem engedték megjelenni a *Forrás* c. lapban. Az MSZMP Politikai Bizottsága (PB) 1980. december 9-én hozott határozata szerint az ellenzékkel szemben főként politikai küzdelmet kell folytatni, de ha szükséges, akkor az adminisztratív eszközöket is igénybe lehet venni.

Az 1970-es évek végén, illetve az 1980-as évek elején fogalmazódott meg a szocialista hatalom szellemiségét képviselő *Élet és irodalommal* szemben egy hetilap indításának terve, amely az „igazi irodalom” szolgálatában állna. A Hetilap indítását, amelyet később *Hitel* néven emlegettek, Illyés Gyula is támogatta. A tervezett szerkesztőbizottságban Illyés mellett Csoóri Sándor, Csurka István, Hanák Péter, Hernádi Gyula, Karinthy Ferenc,

és Domokos Mátyás kapott volna helyet. Az 1980-as években a Bethlen Gábor Alapítvány létrehozása és az előbb említett hetilap indítása a népi-nemzeti csoport legfontosabb követelésévé vált. Csoóri Sándor ekkor már (pl. az Írószövetség 1981-es közgyűlésén) egyre hevesebben kritizálta a hatalom álláspontját a nemzet és a demokrácia ügyében és elítélte az Aczél-féle kultúrpolitika visszasságait is. Válaszul az MSZMP PB határozata 1982-ben az ellenzékkel folytatott politikai vita fontosságát, illetve az ellenzékkel szembeni differenciált fellépést hangsúlyozta. Pozsgay Imre ugyanebben az időszakban igyekezett mindent megtenni annak érdekében, hogy a népi mozgalom ne szoruljon ellenzékbe, de 1982 nyarán leváltották a művelődési miniszteri tisztségéből, Aczél pedig visszakerült az MSZMP KB kulturális titkári pozíciójába.

A népi-nemzeti csoport és a hatalom viszonyának megromlását tovább erősítette a csehszlovák, illetve a román kormány szélsőségesen kisebbségellenes politikája. A magyar vezetés képtelen volt ezen a téren (is) valamiféle eredményt produkálni, ami sorozatos tiltakozó akciókhoz vezetett. Közben a hatalom egyre idegesebben reagált a különböző folyóiratokban megjelenő, a hivatalos irányvonaltól óvatosan eltérő állításokra is. 1982 tavaszán került a boltokba Ion Lăncrănjan hírhedt magyarellenese könyve a *Gondolatok Erdélyről*. Köteles Pál válasza (kisebbségi módosításokkal) a *Tiszatáj* 1982/9. számában jelent meg, Bíró Zoltánnak Csoóri Sándor *Egy nemzedék naplója* c. kötetéről írt kritikájával egyetemben. Noha Vörös László főszerkesztő a megjelentetés előtt tapogatózott az illetékes minisztériumi munkatársnál, Csapody Miklósnál, Köteles írásával kapcsolatban, a pártvezetés mind Vörös, mind az egyre szabadabb szellemű *Mozgó Világ* főszerkesztőjével, Kulin Ferencsel szemben a főszerkesztők súlyos politikai felelőtlenségéről beszélt.

Köteles Pál írásában bírálta a román szerző alaptalan sztereotípiáit a vad, hódító magyarsággal és a humánus román néppel kapcsolatban. Rámutatott a kötetben megbúvó csúsztatásokra (zsidók kiirtása, idegen területek megszerzésének vágya stb.), és elítélte a teljes homogenizációra való törekvést. Bírálta azokat a közéleti szereplőket is, akik kézlegintéssel akarják elintézni az ügyet. Bíró Zoltán szintén megbotránkozást kiváltó gondolatai között szerepelt, hogy „egy ország uralkodójának vagy politikusának ügye valamilyen képp mindig egybe kell essen népe-nemzete legfontosabb ügyeivel”, valamint rámutatott arra is, egy nép vezetője „a saját népét nem vezetheti félre, főképpen nem a nemzet sorskérdéseiben”. Ma ezek a gondolatok már ismét tiltakozást váltanának ki, így – ebben a vonatkozásban – 2008-ra sikeresen elértük az 1982-es politikai-erkölcsi szintet.

Szintén 1982-ben 71 értelmiségi tiltakozott írásban az erdélyi *Ellenpontok* c. szamizdat folyóirat szerkesztőinek letartóztatása ellen. Majd következett a tiltakozás Duray Miklós csehszlovákiai meghurcoltatása ellen, aki a kisebbségi magyarságot ért jogsérelmek, különösen a magyar nyelvű oktatás elsovasztása ellen emelte fel a szavát. Csoóri Sándor előszót írt Duray Miklós *Kutyaszorító* c. New Yorkban megjelent könyvéhez.

Lapozgatom a megsárgult, írógéppel készült korabeli másolatot. 1983-ban sokan csak így tudtuk elolvasni az előszót. A könyv maga is ösztönös bizonyíték – olvasom – arra, hogy a kisebbségi ember a létezés kitaszítottja is. Németh László gondolata a kisebbség és a minőség összekapcsolódásáról, egy megrettent Csehszlovákiából érkezett magyar nemzetiségű tanár, aki nem engedi, hogy diákjai betérjenek a budavári Nagyboldogasszony templomba. Halálos lövés egy román-magyar labdarúgó-mérkőzés közvetítése alatt. Illyés Gyulának kijutó méltatlan reagálások a fentebb már említett *Válasz Herdernek és Ady-*

nak című esszéje miatt. A csehszlovák politikusok ígérete 1919-ből egy svájci típusú állam-berendezkedés megvalósítására. A hitleri és a sztálini világ továbbélése, félelmekkel és bűnultsággal a szlovákiai kisebbségi magyarság életében. Csoóri kiemelte, hogy Duray szakított a magyar uralkodó osztály cselekedeteiből származtatott, abból bűntudatot kovácsoló logikával. Az előszó írója azonban ennél is tovább ment: élesen bírálta „a szocializmus végiggondolatlan eszmerendszerét”-t és gyakorlatát: az egypártrendszert, a magántulajdon megszüntetését, az egyház megroppantását, az erőszakos iparosítást, ezek a jelenségek ugyanis hozzájárultak a kisebbségi sorban élő magyarság helyzetének romlásához.

A népi irányzatú írók közül ez volt az első kifejezetten szocializmusellenes írás. A válság nem maradt el, Csoórit szilenciumra ítélték, Kulin Ferencet, a nemzeti beállítottságú íróknak is fórumot biztosító *Mozgó Világ* főszerkesztőjét pedig elmozdították állásából. A hatalom fellépését megkönnyítette Illyés Gyula halála, ugyanakkor az adminisztratív lépések következtében a magyarországi egyetemisták és főiskolások körében 1956 óta nem látott mértékben nőtt meg az érdeklődés a közéleti kérdések iránt. A *Mozgó Világ* élére kinevezett új főszerkesztő, P. Szűcs Julianna, az olvasótábor élceinek gyakori céltáblájává vált. („P. Szűcs Julianna írjon rólad kritikát!” – mondogatták egymásnak például a felháborodott művészek.) Ha valahol, talán itt lehet az olvasónak hiányérzete, hiszen – leszámítva az utolsó oldalakat – a kötetből nem sokat tudhatunk meg a népi-nemzeti csoport tevékenységének hatásáról, arról, hogy milyen körben váltak ismertté ezek a gondolatok.

1984 nyarán a népi irányzat 19 prominens képviselője levelet intézett Kádár Jánoshoz, az MSZMP KB első titkárához. Ebben összefoglalták követeléseiket: a Bethlen Gábor Alapítvány és a *Hitel* engedélyezését, egy Erdély történetéről szóló munka kiadását, egy határon túli magyarok számára is fogható televízióadás létrehozását, egy Magyarságtudományi Intézet és egy kisebbségi ügyekkel foglalkozó államtitkárság felállítását. Aczél György a PB döntése nyomán tárgyalásokat kezdett az aláírókkal, de néhány kivételtől eltekintve (pl. az Országos Széchényi Könyvtáron belül magyarságkutató csoport alakult, 1986-ban végre megjelent az *Erdély története*) nem történt érdemi elmozdulás. A népiek és a hatalom viszonya azután tovább romlott Nagy Gáspár egyik verse miatt, amely közvetlen utalásokat tartalmazott az 1956-os szabadságharcot követő megtorlásra.

Pintér M. Lajos könyvének értékes részét képezik azok a gondolatok, amelyeket a polgári radikális ellenzék és a népi-nemzeti ellenzék viszonyáról vetett papírra. Itt mindjárt jeleznünk kell, hogy a szerző véleménye szerint a népi csoport az ellenzékhez tartozott, dacára annak, hogy az érintettek nem kívánták magukat ellenzékként meghatározni. Lehet-e valaki az, amit következetesen tagad? A politikában bizonyosan lehet. Magam éppen annyira pontatlannak tartom a „népi ellenzék” kifejezés használatát, mint a „demokratikus ellenzék”-et, igaz utóbbit legalább az érintettek érvényesnek tartották magukra nézve. A hatalom ugyanakkor gyakran ellenzékként tekintett a népi-nemzeti csoportra, különösen annak vezetőire, Csoóri Sándorra és Csurka Istvánra.

A „népi ellenzék” nem akart a rendszer ellenzékeként fellépni, hanem, amint azt a szerző is helyesen leszögezi: tagjai „alapvetően a rendszer keretein belül” tevékenykedtek. Mérész hangvételű, kényes témájú (nemzeti tudat, határon túli magyarok, alkoholizmus, népességfogyás stb.) írásaikkal folyamatosan tágitották a rendszer kereteit. Mivel ez a csoport jelentős részben írókból állt, tevékenységük erősen kötődött az Írószövetséghez. Fő törekvéseik közé tartozott „az írói-értelmiségi autonómia megteremtése, a politika és

a kultúra egymástól való elválasztása”. Szerették volna elérni, hogy a politikai hatalom foglalkozzon a nemzet sorskérdéseivel. A politikai vezetés irányában Pozsgay Imrével ápoltak jó viszonyt, s a magyar társadalomhoz is több szállal kötődtek, mint a polgári radikális ellenzék. A nyíltan vállalt ellenzékiesség helyett a legális intézményekben próbáltak pozíciókat szerezni, illetve új független intézmények létrehozását kísérelték meg. Kiss Gy. Csabának igaza van, amikor a népi-nemzeti csoport tevékenységét az adott időszakban egyfajta pressure group-ként határozta meg.

A polgári radikális (demokratikus) ellenzék többségében – szerzőnk szerint – a reformmarxizmustól indult. Hozzátehetjük: a maoizmus és más szélsőbaloldali irányzatok sem voltak kivételesek, s innen jutottak el az 1980-as évek közepére a liberalizmushoz. A főként Budapesthez kötődő, urbánus-értelmiségi hagyományokkal rendelkező csoport illegális tevékenységet folytatott, megteremtette a „második nyilvánosság”-ot, a pártvezetés körében főként Aczél Györgyre számíthatott, s kiválóan képzett egyénei széleskörű nemzetközi kapcsolatrendszerrel bírtak. A két csoport között volt ugyan kapcsolat, de az eltérő hangsúlyok és az ebből következő eltérő taktika a konfliktusok lehetőségét is magában hordozta. Demszky Gábor találó és a kötetben idézett megállapítása szerint a népiek akár az ördöggel is összefognának a magyarság megmentése érdekében. Itt kell dicsérően említeni a kötet gazdag jegyzetapparátusát, amely segít az olvasónak tájékozódni ebben a bonyolult kérdéskörben.

1985. június 14–16-ig tartott a monori tanácskozás, amely a népi csoport és a radikális ellenzék közös fellépésének és egyúttal vitájának a színtere volt. Csurka István előadásában bírálta az 1956-ot követően a társadalom és a vezetés között létrejött kényszeregyezséget, egyúttal sürgette az információk igazságos és demokratikus elosztását, illetve az iskola és a család szerepének helyreállítását. A radikális ellenzék részéről Szabó Miklós történész hangoztatta, hogy 1956 után a magyar társadalom nem kompromisszumot kötött, hanem visszavonult a gazdasági szférába, egyúttal keményebb ellenállást sürgetett a hatalommal szemben.

Csoóri Sándor előadásában a csehszlovákiai és a romániai magyarság sorsát elemezte és bírálta a kádári külpolitikát, amely szőnyeg alá söpörte a nemzetiségi kérdést. Mintha csak Kossuth szavait hallották volna az egybegyűltek a nyilvánosság és a demokrácia fontosságáról. Ugyanakkor Csoóri zárszavában elismerte, hogy a kormányzattal való együttműködéstől nem lehet sokat várni, ami lehetett egyfajta gesztus is más ellenzéki csoportok felé, de származhatott a hatalommal folytatott tárgyalások sovány eredményének felismeréséből is. Monor célja az úgynevezett ellenzéki csoportok közötti párbeszéd folytatása volt, a közös célok mellett azonban az ellentétek is egyre világosabban felszínre kerültek. Kis János és a radikális (demokratikus) ellenzék a határon túli magyarok ügyét már ekkor összekapcsolta az emberi jogokon keresztül a magyarországi cigánykérdéssel. A népiek felháborodottan utasították vissza a cigányellenesség vádját, hivatkozva Sára Sándor és mások alkotásaira, viszont ragaszkodtak ahhoz, hogy a kisebbségi magyarság sorsa és a cigánykérdés közé nem tehető egyenlőségjel, az első inkább nemzeti-kulturális, a második viszont inkább szociális kérdés.

Aligha véletlenül jelentkezett 1985 júniusában a radikális ellenzék új szamizdat folyóirata, a *Máshonnan-Beszélő*, amire érdemes lett volna Pintér M. Lajosnak is utalnia. A magyarországi radikális ellenzék 1981 őszén indította meg *Beszélő* c. folyóiratát, amelyet 1985-

ben egy irodalmi jellegű szamizdat folyóirattal egészítették ki, amelynek szerkesztői „tér-ségünk demokratikus kultúráját”-t közvetítették olvasóközönségük felé és egyúttal a Beszélő rendes számainak a kiegészítését is feladatuknak tekintették.

A népi-nemzeti csoport nyomására a hatalom az 1980-as évek közepén engedményekre kényszerült: néhány nappal a monori tanácskozás előtt engedélyezték a Bethlen Gábor Alapítvány működését, majd egy évvel később, 1986-ban megjelent a három kötetes *Erdély története* is. Az engedmények azonban ekkor már nem elégítették ki a népiek meghatározó alakjait, így egyre több konfliktus jellemezte a népi mozgalom és a hatalom viszonyát. Csurka István a budapesti kulturális Anti-fórumon élesen kritizálta az állam-hatalom azon jelszavát, miszerint el kell fogadni a realitásokat. A „telekommunikáció szennyezett és itt-ott eldugaszolt csatornáiban” áramló politikai jelszó „ma a szabadság hiányának különböző fokozatait” jelenti. Harmadik utas felfogásának megfelelően bírálta a nyugaton kialakult fogyasztói társadalmat is, a szocializmusról ugyanakkor leszögezte, hogy „milliók életét fullasztotta értelmetlenségbe”. A nyugati és a keleti rendszerek egy időben történő kritikája tovább mélyíthette a radikális ellenzék idegenkedését a népi csoporttól, egyúttal kiváltotta a hatalom határozottabb fellépését is.

1986-ban az MSZMP PB már az ellenséges csoportokkal szembeni politikai eszközökkel való fellépésről határozott, aminek szellemében Nagy Gáspár *A fiú naplójából* című versének megjelentetése miatt Kádár János javaslatára fél évig szüneteltették a Tiszatáj megjelenítését. A vers kezdősorában szereplő harminc évgyűrűs „júdásfa” kapcsán sokan Kádárra asszociáltak, noha kortársak, illetve irodalomtörténészek sora kétségbe vonta ezt az értelmezést. Kádár ugyanakkor a megyei pártvezetés felelősségét feszegette („Hát nem ellenőrzik a lapjukat, vagy mi a rosseb?”), s amikor sor került Vörös László elbocsátására és további adminisztratív intézkedésekre, akkor a népiek tiltakozását már nem lehetett elkerülni.

A hatalom kísérletet tett Csurka István elhallgattatására is, ami nem a legjobb előjelenek tünt az Írószövetség közelgő közgyűlése előtt.

Az Írószövetség 1986-os közgyűlése a hatalom látványos vereségével végződött. Kádár János a közgyűlést megelőzően nem csak párhuzamot vont a *Tiszatáj*-üggyel, hanem kormánybiztos kiküldését, illetve az Írószövetség feloszlását is fontolóra vette. Az MSZMP KB Kulturális Osztályának javaslatára a politikai vezetés végül az Írószövetség feloszlását vagy az állami támogatás megvonását nevezte meg lehetséges szankcionáló eszközként. A november 29–30-án megtartott közgyűlésen többen bírálták a *Tiszatáj* elleni szankciókat (Fekete Gyula, Köteles Pál, Kiss Gy. Csaba stb.).

Válaszul Berecz János KB titkár, „történész” az 1956-os forradalmat elítélő hivatalos álláspont megváltoztathatatlanságára mutatott rá, majd bírálta Csurka Istvánt amerikai útja, illetve amiatt, hogy Monoron azzal a gárdával lépett fel, „amelyet ehhez az országhoz csak annyi fűz, hogy a Rákosi-óvodában nevelkedett”. A hatalom tehát igyekezett megszerezni a rendszert kritizálók táborát. Fekete Gyula és Czine Mihály ugyan békülékeny hangnemben válaszolt, de utóbbi utalt a *Hitel* elhúzódozó ügyére is. Csoóri Sándor viszont „egy szelídebb paraszt-Révai” hangját hallotta Berecz felszólalásában és nehezményezte, hogy az Írószövetség kezdeményezéseit 1981 óta következetesen fékezte a hatalom. Sánta Ferenc felszólalásában elutasította a hatalommal történő feltétel nélküli együttműködést. Az Írószövetség új elnöke december 18-án Cseres Tibor lett, s noha a népiek az elnöki és a főtítkári posztot másoknak engedték át, a választmányban meghatározó befolyásra tettek

szert. A történetekre reagálva 30 rendszerhű író kilépett az Írószövetségből de egy másik írói szervezet megalakulásának tervét nem tudták megvalósítani.

Annak ellenére, hogy az 1956-os forradalom 30. évfordulóján rendezett konferencián a népi csoport egyes képviselői részt vettek a hatalommal szemben álló erők együttműködése 1987-ben választ el érkezt. Ekkor vetődött fel a népiek kezdeményezésére egy „második Monor” terve. Az együttes fellépést célzó tárgyalásokat a népiek megszakitották a *Beszélő* köre programjának, a *Társadalmi Szerződés*nek a váratlan megjelentetésére hivatkozva. Érvelésük szerint a programot Monoron együtt kellett volna kidolgozniuk. Csurka István Vásárhelyi Miklósnak írt levelében rámutatott arra, hogy nem akarták veszélyeztetni a hatalomban meglévő gyér pozícióikat és továbbra is a *Hitel* megindítását szorgalmazzák.

A radikális ellenzék arra hívta fel a figyelmet, hogy nem vállaltak semmiféle moratóriumot, így nem is jártak el inkorrekt módon. A fiaszkóval végződő terv elemzése Pintér M. Lajos könyvének kiemelkedően jól sikerült része, ahol az egykori résztvevők egymásnak homlokegyenest ellentmondó állításait árnyaltan, a szerzőre általában is jellemző gazdag jegyzetapparátus segítségével ismerhetjük meg. A népiek és a radikális ellenzék szakításának hátterében a közös pontok mellett meglévő stratégiai ellentétek álltak. A *Társadalmi Szerződés* kapcsán rá lehetett volna mutatni ezen felfogásbeli különbségek megnyilvánulásaira is. A *Beszélő* köre ugyanis csak röviden foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel programjában, amelyben leszögezte: „Biztosítani kell mindazokat a jogokat a magyarországi nemzetiségeknek (a cigány kisebbségnek is), amelyeket a határontúli [sic!] magyar kisebbségek számára követelünk.”

Az 1987-es lakiteleki tanácskozássra a népiek Pozsgay Imrére való tekintettel nem hívták meg a radikális ellenzék kemény magját. Az elhangzott négy fő referátum egyikét Pozsgay Imre tartotta, hangsúlyozva az átfogó és radikális reform szükségességét. Csurka István „anti-katasztrófa program”-ját csak részben tartotta politikai-gazdasági jellegűnek, sokkal inkább szellemi, kulturális, nevelési és főleg erkölcsi programként határozta meg. Bihari Mihály egy reális reformprogram kidolgozása, Gombár Csaba pedig a politikai pluralizmus és a többpártrendszer szükségessége mellett érvelt.

A tanácskozást sikerült körülbelül a népiek által elképzelt mederben tartani, amiben – mások mellett – Fekete Gyulának volt jelentős szerepe. Benda Kálmán és Lengyel László említést tettek a hiányzókról, Konrád György pedig üdvözölte a népi politikai csoportosulás önmeghatározását, amit Bíró Zoltán azzal hátrított el, hogy „népi tábor nincs”, egyúttal javasolta egy fórum létrehozását a társadalmi párbeszéd érdekében, amelynek a nemzet és a demokrácia ügyét kell szolgálnia. Az elfogadott zárónyilatkozat sokat idézett és sajnos ma sem teljesen aktualitását veszített sorai szerint:

„A magyarság történelmének egyik súlyos válságába sodródott. Népmozgalmi erejében megroppant, önhitében és tartásában megrendült, kohéziójának kapcsai tragikusan meglazultak, önismerete megdöbbentően hiányos. Összeomlással fenyegető gazdasági válságnak néz elébe. A magyar etnikumot példátlan széttagoztság sújtja. Nemzetünknek nincs közösen vállalható jövőképe.”

A résztvevők ezért javasolták a Magyar Demokrata Fórum létrehozását, „amely a folyamatos és nyilvános párbeszéd színtere lehetne”. A nyilatkozat leszögezte azt is, hogy az MDF-et „a résztvevők nyitottnak képzelik, egyszerre demokratikus és nemzeti szellemű-

nek”. Ismét sürgették független sajtóorgánumok létrehozását is. Pozsgay Imre a Magyar Nemzetben nyilvánosságra hozta a zárónyilatkozatot, így a tudatosan legális keretek között megfogalmazott üzenet, amely szerint a diktatórikus szocializmus történelmi zsákutca, a széles olvasóközönség számára is ismertté válhatott. A lakiteleki találkozó jelentős állomás volt Magyarországon a politikai pluralizálódás útján. A *Hitel* csak 1988 novemberében jelenhetett meg, azután, hogy a Pozsgayval összefogó népiekkel szemben lépéshátányba került polgári radikális ellenzékieket tömörítő Szabad Kezdeményezések Hálózata „tagsággal rendelkező, politikai célú társadalmi szervezetté” alakult (Szabad Demokraták Szövetsége). Az SZDSZ Elvi Nyilatkozatának egyik bekezdése szerint az új párt utóda „a magyar népi mozgalomnak, amely radikálisan szembefordult a nagybirtokkal, és a magyar úri társadalommal, és amely nyomasztó politikai körülmények között is folytatta harcát a társadalmi demokráciáért.”

Pintér M. Lajos az 1987-es lakiteleki találkozóval zárja elemzését. Ellenzék volt-e az ellenzék? – tehetnénk fel némi malíciával a kérdést. A népi nemzeti csoport nem vállalta a nyílt konfrontációt a hatalommal, az adott rendszer kereteinek tágítására törekedett, főként a kulturális életben, amely közelről érintette e csoport tagjait. Maguk következetesen tagadták, hogy ellenzékiek lettek volna, együttműködtek az MSZMP ún. „reformerőivel”. Az 1980-as évekre ugyanakkor bizonyos munkamegosztás alakult ki a népi csoport óvatosabb zöme és két befolyásos vezetője, Csurka István és Csoóri Sándor között. Csurka és Csoóri egymás után tettek egyre radikálisabb nyilatkozatokat, amelyekkel megpróbálták kimozdítani a hatalom képviselőit megmerevedett álláspontjukból. A népi csoport által kezdeményezett Magyar Demokrata Fórum mozgalomként és később pártként is a rendszerváltozás egyik meghatározó politikai képződményévé vált. Akár bevallották maguknak, akár nem, a népiek lassan-lassan a megreformálhatatlan létező szocializmus ellenzékévé váltak. A „népi-nemzeti ellenzék” kifejezés állandó használatát a vizsgált korszakban azért nem tartom indokoltnak, mert elfedi ennek a folyamatnak a lényegét.

Pintér M. Lajos elemzése minden eddiginél pontosabb képet fest a Kádár rendszer népi-nemzeti csoportjáról. A Szerző hatalmas anyagot dolgozott fel, amit mind gazdag jegyzetapparátusa, mind pedig irodalomjegyzéke kiválóan szemléltet. Következtetései többnyire egybevágóak a „népi-nemzeti ellenzék” tagjainak következtetéseivel, de mindenkor alaposan ismerteti a vitatott történéseket, beleértve azok különféle interpretációit is. A munkát tovább lehet és kell folytatnia, hiszen például a titkosszolgálati anyagok még hasznos kiegészítésekkel szolgálhatnának elemzéséhez. A magam részéről minél többször olvasom Pintér M. Lajos könyvét, annál jobban tetszik. A Szerző világosan bebizonyítja, hogy nem csak a Magyar Demokrata Fórum jött létre egy szerves fejlődés eredményeképpen, hanem maga a népi mozgalom is egy jól átgondolt stratégia alapján tágította a rendszer kereteit. Meg aztán, kinek van a mai rohanó világban ideje arra, hogy elővegye a *Beszélő* régi számaait, a *Társadalmi Szerződést*, vagy éppen Csoóri Sándornak a Duray-könyvhöz írt előszavát, Csurka Istvánnak az elfogadhatatlan realitásról szóló gondolatmenetét, szóval mindazt, ami az 1980-as évek közepén egy egyetemista számára fontos volt? Talán csak annak, aki könyvismertetést ír. A jó könyv mellett én még ezért is hálás vagyok Pintér M. Lajosnak.

Zakar Péter